

Załącznik nr 2

dr Henryk Seroka

Autoreferat

Problemy heraldyki samorządowej w Polsce

1. Cykl publikacji powiązanych tematycznie.

1.1. Heraldyka samorządowa należy do kształtującego się współcześnie działu heraldyki jako nauki pomocniczej historii, której przedmiotem badań są herby jednostek samorządu terytorialnego. Rozwój tej części heraldyki polskiej związany jest z przywróceniem w Polsce autentycznego samorządu terytorialnego po 1989 r. Na heraldykę samorządową składają się dwa działy: historyczny, obejmujący badania nad heraldyką miejską (municypalną) i ziemską (herby ziem i województw) oraz dział praktyczny zajmujący się współczesnymi herbami jednostek samorządu terytorialnego. Cezurę chronologiczną między heraldyką samorządową historyczną a jej działem praktycznym wyznaczają reformy samorządowe ostatniego dziesięciolecia XX w., ustawowe dopuszczenie do użytku herbów gmin od 1990 r. oraz herbów powiatów i województw 1999 r. Pojęcie „heraldyka samorządowa” pojawiło się w literaturze przedmiotu już od początku lat 90. XX w. (por. *Polskie tradycje samorządowe a heraldyka*, pod red. P. Dymmela, Lublin 1992; i zwłaszcza *Współczesna heraldyka samorządowa i jej problemy*, pod red. W. Drelicharza, Z. Piecha, Kraków 2000), a głównym jej postulatem stało się oparcie jej rozwoju o heraldykę polską będącą częścią dziedzictwa kultury narodowej. Główne potrzeby badawcze działu historycznego heraldyki samorządowej w Polsce dotyczą rejestracji jej źródeł. Dorobek badawczy historiografii na tym polu choć jest niemały (H. Seroka, *Osiągnięcia prof. Mariana Gumowskiego na polu heraldyki sfragistyki i heraldyki miejskiej Polski*, zob. Bibliografia publikacji) wymaga kontynuacji i weryfikacji, obejmowania badaniami innych niż pieczęcie gatunków źródeł, w tym rozpoznania źródeł aktowych: nadań i potwierdzeń herbów miejskich przez dawne władze zwierzchnie, wizerunków i wzmianek w dawnych księgach miejskich, herbów w

architekturze i sztuce. Za prowadzeniem prac inwentaryzacyjnych przemawia, oprócz właściwych celów naukowo-poznawczych, możliwość zastosowania odkryć źródłowych w praktyce, czyli przywracania zapomnianych symboli. Możliwości badań nad dawnymi herbami miejskimi i ziemskimi: rozpoznanie terminologii, systematyki form heraldycznych, wpływu na herby zjawisk ideologicznych, kulturalnych i gospodarczych, sprawiają, że również w warstwie hermeneutycznej heraldyka samorządowa znajduje wymiar praktyczny. Nieczęsto zdarza się w przypadku badań historycznych, w szczególności w odniesieniu do epok dawniejszych, ażeby nabrały one współcześnie rozległego znaczenia i zastosowania społecznego, daleko wykraczającego poza właściwy krąg zainteresowań nauki. Nurt badań o zasadach i obyczaju heraldycznym w przeszłości ma znaczny wpływ na kondycję historyczną współczesnej Polski uwidocznionej w jej symbolach lokalnych.

Nigdy dotąd przed heraldyką jako nauką nie stało tak aktualne i rozległe społecznie zadanie. Polska *rola herbowa* samorządu terytorialnego obejmować będzie ponad dwa tysiące osiemset herbów, a wraz z pochodnymi od herbów symbolami, określonymi w *ustawie o odznakach i mundurach*, tj. flagami, insygniami, sztandarami oraz pieczęciami, wszystkich symboli pozostających pod nadzorem stanowionego prawa staje się kilkakrotnie więcej. Na odpowiednie rozwiązanie oczekuje od 1999 r. zagadnienie pieczęci urzędowych jednostek samorządu terytorialnego z własnymi herbami, mimo zapowiedzi w art. 16. *ustawy o godle, barwach, hymnie oraz o pieczęciach państwowych Rzeczypospolitej Polskiej*, nieuregulowane rozporządzeniem rady ministrów. Brak niezbędnych przepisów o pieczęciach z herbami samorządowymi, podobnie jak całe zagadnienie relacji między symboliką państwową a samorządową, może być uregulowane z wykorzystaniem doświadczeń płynących z badań historycznych. Ponadto, o praktycznym znaczeniu herbów jednostek samorządowych świadczy ich szerokie zastosowanie wtórne; umieszczone są bowiem na symbolach i oznakach innych instytucji i organizacji, w tym wojska, policji, szkół, organizacji samorządu zawodowego i stowarzyszeń.

Prawne wzmocnienie praktycznego charakteru heraldyki miejskiej, wywołało potrzebę sformułowania nowych celów i zadań stojącym przed heraldyką jako nauką. Nader aktualnym jej celem, określonym przez Stefana K. Kuczyńskiego stało się powstrzymanie heraldyki od rozmaitego rodzaju „udostojnień” i „ulepszeń” dawnych herbów. W postulowanych badaniach nad dawną heraldyką miejską ponowiony został postulat metodologiczny poszerzania i wyczerpywania podstawy źródłowej,

podejmowania ich na dwóch poziomach, w odniesieniu do wyodrębnionych regionów historycznych oraz pogłębionych dziejów herbów poszczególnych miast (S. K. Kuczyński, *Osiągnięcia i postulaty w zakresie heraldyki polskiej*, [w:] *Tradycje i perspektywy nauk pomocniczych historii. Materiały z sympozjum w Uniwersytecie Jagiellońskim dnia 21-22 października 1993 roku Profesorowi Zbigniewowi Perzanowskiemu przypisane*, pod red. M. Rokosza, Kraków 1995, s. 104).

1.2. Realizację postulatu prowadzenia badań nad heraldyką miejską w ramach regionów historycznych przyniosło ogłoszenie drukiem, przy wsparciu Polskiego Towarzystwa Heraldycznego i Fundacji Lanckorońskich, monografii *Herby miast małopolskich do końca XVIII w.* (Warszawa 2002). Praca ta w zasadniczym zrębie oparta została o badania zrealizowane w ramach seminarium doktorskiego, następnie jednak – już po uzyskaniu stopnia doktorskiego – kontynuowane i poszerzone. Poszerzeniu uległa podstawa źródłowa pracy o wyniki dalszej kwerendy archiwalnej, z pozostającymi poza obiegiem naukowym i często skądinąd nieznanymi źródłami sfragistycznymi ze *Zbioru Zbigniewa Marczaka* i *Zbioru Aleksandra Czołowskiego* (AGAD w Warszawie), *Metryki Józefińskiej* (Centralne Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie) i w szczególności liczącego dwieście trzydzieści dokumentów miast małopolskich z pieczęciami ze *Zbioru Jana Wincentego Smoniewskiego* (Biblioteka PAU w Krakowie). Praca, oparta m.in. o ponad tysiąc pięćset odcisków pieczęci miejskich, przyniosła rozpoznanie zasad tworzenia i zwyczajów związanych z tworzeniem herbów miejskich w dawnej Małopolsce oraz realizację zamysłu metodologicznego szerszego wykorzystania rozproszonych świadectw źródeł aktowych, zwłaszcza dokumentów i ksiąg miejskich. Upublicznienie badań znalazło zastosowanie praktyczne, dostarczyły bowiem dokumentacji historycznej do prac projektowych przy opracowywaniu herbów miast i gmin, w tym do postulowania i przywracania zapomnianych herbów historycznych lub ich wariantów. Podczas projektowania wzorów herbów, a także przy wynikającym z ustawodawstwa ich opiniowaniu przez Komisję Heraldyczną MSWiA, wyniki badań nad małopolską heraldyką miejską wykorzystano niejednokrotnie w praktyce, ustalając i postulując nowe herby miejskie i gminne, np. Janowa Lubelskiego, gminy wiejskiej Jordanów, Michowa, Kazanowa, Secemina, gminy wiejskiej Siedlce, Sobkowa, Stężycy, Starachowic.

1.2.1. W ramach pogłębionych badań nad regionami wprowadziłem do literatury naukowej, uświadomione lecz słabo rozpoznane, zagadnienie oddziaływania heraldyki

kościelnej na herby miejskie w okresie przedrozbiorowym. Po raz pierwszy w naszej literaturze w dobitny i udokumentowany sposób wykazałem związek herbów kapitulnych i opackich z heraldyką miejską. Ponadto, w publikacji *Wpływ heraldyki kościelnej na herby miast w Małopolsce...* (zob. wykaz publikacji) sformułowałem uwagi polemiczne w stosunku do na ogół przyjmowanego, nazbyt szerokiego rozumienia „heraldyki kościelnej” (por. *Encyklopedia Kościelna*, t. VI, Lublin 1993, szp. 729-736) w rzeczywistości obejmującej dwa nurty heraldyki z kręgu Kościoła: herby rodowe dostojników kościelnych (biskupów, opatów i ich pochodne) z oznakami władzy kościelnej oraz właściwe herby kościelne kapituł katedralnych, opactw, zakonów.

1.2.3. Realizację zadań nurtu badań nad herbami poszczególnych miast reprezentuje monografia *Herb Radomia. Zarys dziejów* (Radom 2009). Praca ta przynosi wyniki badań na tle dziejów miasta od jego lokacji z czasów kazimierzowskich, przez najstarszą formę herbu nawiązującą do Kazimierza Wielkiego, ustalenie na tle porównawczym jego przekształcenia w XVI w., rozwój form i symboliki herbu w czasach nowożytnych i w okresie zaborów, nieukończoną próbę urzędowego zatwierdzenia herbu przed II wojną światową oraz po współczesną modyfikację herbu w wyniku „udostojnienia” go herbem papieża Jana Pawła II. Ostatnie zjawisko jest przykładem szerszego problemu upamiętniania Papieża w heraldyce samorządowej (zagadnienia obecnego także w moich ekspertyzach), ale także zajęcia wobec niego stanowiska przez historyka. Należy zwrócić uwagę, że w pracy o herbie Radomia nie sformułowałem krytycznego stanowiska wobec upamiętnienia Jana Pawła II, jednocześnie nie pochwalając plastycznej jego realizacji. Stanowisko takie zająłem także w rezultacie konsultowania tego zagadnienia z S. K. Kuczyńskim. Monografia herbu Radomia jest przykładem wyzyskania możliwości heurystycznych i interpretacyjnych tkwiących w źródłach heraldyki municypalnej, przy zawężonym polu badawczym spowodowanym utratą spuścizny archiwalnej miasta z okresu przedrozbiorowego. Badania nad herbem Radomia ujęte we wszechstronnym kontekście symbolicznym i kulturowym, z rozległym zestawieniem źródeł heraldycznych, czy szerzej ikonograficznych, sytuują monografię wśród poważniejszych osiągnięć, zwłaszcza metodologicznych, tego nurtu heraldyki polskiej.

W tym samym nurcie badawczym, obejmującym badania o charakterze monograficznych, już o innej randze badanych ośrodków miejskich, mieszczą się

publikowane badania o herbach miast powiatowych i mniejszych (Parczew, Krasnystaw, Izbica, Modliborzyce, Zaklików. Cel naukowy badań monograficznych nad herbami mniejszych miast pozostaje niezmienny: krytyczne ustalenia podstawy źródłowej oraz wyjaśnienie genezy i rozwoju herbu. Podejmowanie tej tematyki badawczej wypełnia lukę braku pogłębionych badań, które są w stanie dostarczać nowych informacji o dawnej świadomości historycznej i związkach lokalnych symboli z wydarzeniami z dziejów miast i ich związku z ideami o charakterze państwowym. Początki herbów Parczewa i Krasnegostawu, w oparciu o krytyczne zestawienie danych źródłowych, w tym relacji z *Roczników* Jana Długosza, łączą się z okolicznościami zaistniałymi po bitwie grunwaldzkiej. Z kolei w przypadku Izbicy i Zaklikowa wskazałem na błędy dawniejszej literatury i niewłaściwą podstawę źródłową herbów obecnie używanych. Jednostkowe te przykłady są ilustracją szerszych problemów heraldyki samorządowej.

1.2.4. Wśród osiągnięć naukowych można wyróżnić stosowanie metod źródłoznawczych, w tym z udziałem metod z zakresu dyplomatyki i ikonografii historycznej, w badaniach nad źródłami heraldyki samorządowej. W historiografii polskiej najpełniej badania ikonograficzne stosuje Zenon Piech. Moje badania nad pieczęcią Krakowa z 1303 r. (*W sprawie początków pieczęci miejskiej Krakowa...*), przynoszą hipotezę, otwierającą drogę ku reinterpretacji genezy najstarszej symboliki Krakowa, poprzez jej związki nie tyle z panowaniem Leszka Czarnego, lecz z walką o tron krakowski Przemyślidów z Piastami. Studium o pieczęci Krakowa jest przykładem możliwości tkwiących w źródłach średniowiecznej sfragistyki miejskiej i wydobywania informacji wykraczających poza obszar kultury miejskiej, związanych z szerszym procesem dziejowym.

1.2.5. Ciągłe nie realizowanym postulatem polskiej heraldyki i sfragistyki samorządowej jest publikacja jej źródeł, w tym zwłaszcza pieczęci miejskich dawnej Polski. Kontynuacji wymagają dokonania edytorskie Franciszka Piekosińskiego, czy ukierunkowane na źródła sfragistyki miejskiej prace Wiktora Wittyga i Adama Chmiela. Ten niedostatek badań polskich staje się dotkliwie odczuwalny w kontekście osiągnięć historiografii krajów ościennych, a w szczególności najbliższej z uwagi na wspólną historię Litwy, ale także Czech i Słowacji. Znaczącym osiągnięciem historiografii litewskiej stało się opracowanie *Pieczęcie miast Wielkiego Księstwa Litewskiego* Edmundasa Rimšy (Warszawa 2007 – tłumaczenie pracy wydanej w Wilnie w 1999 r.). W przywołanych *Osiągnięciach i postulatach w zakresie heraldyki*

polskiej S. K. Kuczyńskiego ponowiony został postulat zintensyfikowania wydawania źródeł heraldycznych. W nawiązaniu do postulatu edycji pieczęci zgłosiłem postulaty i uwagi metodyczne w sprawie opublikowania pieczęci miast Polski okresu przedrozbiorowego (H. Seroka, *W sprawie edycji pieczęci miast dawnej Polski...*). Dogodny punkt wyjścia dla realizacji tego celu stanowią zestawienia inwentaryzacyjne pieczęci miejskich dwóch regionów historycznych, Małopolski (H. Seroka, *Herby miast małopolskich...*) oraz Wielkopolski (M. Adamczewski, *Herby miast wielkopolskich do końca XVIII wieku*, Warszawa 2000), obejmujące łącznie dane o 1548 pieczęciach (dla porównania: monumentalne dzieło E. Rimšy o pieczęciach miast z obszaru dawnej Litwy rejestruje 468 pieczęci miejskich). W artykule tym zgłosiłem zamysł powiązania prac edytorskich w zakresie sfragistyki miejskiej z szerszym programem prac inwentaryzacyjnych źródeł heraldyki municypalnej. Zarysowany postulat prac wydawniczych, oprócz źródeł sfragistycznych ziem Królestwa Polskiego (Korony), powinien objąć: 1) nadania herbów i pieczęci miejskich w przywilejach królewskich, 2) iluminacje heraldyczne z ksiąg miejskich, 2) herby miejskie w architekturze i sztuce, oraz 4) ekscerpty wzmianek o herbach i innych symbolach z ksiąg miejskich, zwłaszcza rachunkowych. Dzięki ostatniemu rodzajowi źródeł możliwe staje się odtworzenie roli herbów w życiu miast okresu staropolskiego. Zrealizowanie zarysowanego projektu przedsięwzięć wydawniczych, wraz z badaniami nad heraldyką ziemską S. K. Kuczyńskiego (*Polskie herby ziemskie. Geneza – treści – funkcje*, Warszawa 1993) miejscami jedynie dopełnianymi dalszymi odkryciami źródłowymi, stanowiłoby zasadniczy trzon podstawy źródłowej badań nad dawną polską heraldyką samorządową.

1.2.6. W odniesieniu do podstawy źródłowej heraldyki samorządowej wniosłem nowe ustalenie badawcze nad systemem pieczęci miast polskich (H. Seroka, *Próba ujednolicenia pieczęci miast z czasów Sejmu Wielkiego...*). Na tle pięćsetletnich dziejów pieczęci miejskich okresu przedrozbiorowego dotyczy ono krótkotrwałego epizodu, będącego skutkiem reform ustrojowych schyłku Rzeczypospolitej. Reformy miejskie w miastach królewskich, w szczególności sądownictwa apelacyjnego z 1791 r., przyniosły system łączący na jednej pieczęci herb miasta z Orłem państwowym. Pieczęcie te w czytelny sposób wyrażały kompetencje samorządu i zwierzchniej władzy państwowej. Źródła sfragistyczne okresu reform oświeceniowych pozwalają ukazać współczesne problemy z określeniem relacji między herbem państwowym i samorządowym w pieczęciach jednostek samorządu terytorialnego w kontekście

historycznym. Badania nad pieczęciami samorządowymi z 1791 r. pozwalają także na odczytanie intencji regulacji II Rzeczypospolitej z 1927 r. w sprawie pieczęci i herbów samorządowych, zmierzających do połączenia w jednej pieczęci Orła Białego z herbami województw i miast. Taki kierunek rozwiązania relacji herbów województw z herbem państwa, wypracowany z udziałem Władysława Semkowicza, zawarty został w przyjętych przez Prezydium Rady Ministrów projektach herbów województw w 1927 r., był zapewne kontynuacją modelu łączącego symbole samorządowe z symboliką państwa, zapoczątkowaną w czasach Konstytucji 3 Maja.

1.2.7. Przykładem inicjowania badań nad nowymi problemami heraldyki samorządowej, mających wpływ na praktykę współczesną, jest zagadnienie dawnych chorągwi miejskich. W pracy *Chorągiew miejska w przedrozbiorowej Polsce* po raz pierwszy w naszej literaturze w szerszej skali badawczej, z rozproszonych i różnorodnych źródeł historycznych, wykazałem obecność chorągwi i proporców miejskich w życiu miast dawnej Polski. Wyniki tych badań uzupełniają fundamentalną pracę o chorągwi w dawnej Polsce Jana Ptaka (*Chorągiew w komunikacji społecznej w Polsce piastowskiej i jagiellońskiej*, Lublin 2002). Podjęcie badań nad weksylogią miejską wywołane było potrzebą badań nad funkcjami herbów miejskich, ale także zbiegło się z wprowadzeniem zapisu ustawowego dopuszczającego stanowanie przez jednostki samorządowe własnych flag. W świetle przeprowadzonych badań możliwe stało się wykroczenie poza twierdzenia literatury popularnej (np. prac Jana Millera, gł. *Chorągwie i flagi polskie*, Warsaw 1962), przenoszącej na grunt polski ustalenia literatury obcej wywodzącej flagę miejską z tradycji bandery morskiej. Wykazanie własnych tradycji chorągiewnych daje podstawę do czerpania z niej także współcześnie. Instruktywnym przykładem realizacji zgłoszonego przez mnie postulatu jest wywiedziona z przekazów historycznych, ustanowiona współcześnie chorągiew miejska Krakowa. Ustalenie cech dawnych chorągwi miejskich pozwoliło w praktyce na uwzględnienie elementów tradycji w tworzeniu i opiniowaniu współczesnych flag jednostek samorządowych. Realizacja postulatu nawiązywania we flagach do tradycji dawnych chorągwi znalazła odzwierciedlenie w ustaleniach reguł tworzenia symboliki samorządowej zawartych we *Wnioskach krakowskiego kolokwium heraldycznego (Współczesna heraldyka samorządowa i jej problemy, zwłaszcza s. 238, pkt 23)*. Wnioski te pełnią funkcję zbioru ogólnych zasad tworzenia herbów i innych symboli samorządu terytorialnego.

2. Ekspertyzy i dokumentacja prac badawczych

Może mniej spektakularna, ale na pewno nie mniej pracowita część prezentowanego tu dorobku naukowo-badawczego obejmuje ekspertyzy, a także dokumentację prac badawczych (na podstawie: *Rozporządzenie Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego z dnia 1 września 2011 r. w sprawie kryteriów oceny osiągnięć osoby ubiegającej się o nadanie stopnia doktora habilitowanego* - Dz.U. nr 196, poz. 1165 § 4 ust. 2 i § 5 ust. 12). Dorobek ten obejmuje: 1) ekspertyzy z zakresu heraldyki i dyscyplin pokrewnych sporządzone w latach 2000-2010 w toku opiniowania symboli jednostek samorządu terytorialnego przez ministra właściwego do spraw administracji publicznej, 2) ekspertyzy historyczno-heraldyczne opracowane na zamówienie samorządu terytorialnego w sprawie projektów herbów i innych symboli wywiedzionych od nich, 3) dokumentację prac badawczych, związanych z nadawaniem i zatwierdzaniem pieczęci i herbów miast w dawnej Polsce, zawierającej rejestry nadań herbów miejskich w przywilejach królów Polski z XIV-XVIII w.

2.1. Ekspertyzy opracowane w ramach prac Komisji Heraldycznej przy Ministrze Spraw Wewnętrznych i Administracji z lat 2000-2010.

Od 1999 r., a w praktyce z opóźnieniem od 2000 r., w drodze regulacji ustawowych i odpowiednich przepisów wykonawczych wdrożony został obowiązek opiniowania wzorów herbów i innych symboli jednostek samorządu terytorialnego przez ministra właściwego do spraw administracji publicznej, przy udziale Komisji Heraldycznej jako ciała opiniodawczo-doradczego. W ramach prac Komisji opracowałem ponad dwieście pisemnych ekspertyz, określanych za przepisami ustawy „opiniami”. Ekspertyzy, opracowywane pod własnym nazwiskiem, pełniły funkcję „merytorycznego uzasadnienia” opinii ministra i jako załącznik do niej wychodziły z podpisem przewodniczącego Komisji. Obecnie moje ekspertyzy znajdują się w aktach odpowiednich wniosków w archiwum Komisji Heraldycznej w Ministerstwie Administracji i Cyfryzacji. Celem sporządzanych opinii było stwierdzenie zgodności przedkładanych wzorów herbów i innych symboli z wymogami *ustawy o odznakach i mundurach* „z zasadami heraldyki, weksylologii i miejscową tradycją historyczną”.

Opracowane opinie wychodziły naprzeciw sformalizowanym potrzebom pism o charakterze urzędowym, z dążeniem do ich zwięzłości oraz zawarciem konkluzji w sprawie pozytywnej bądź negatywnej oceny przedłożonych projektów wzorów oraz

jej uzasadnienia. Z drugiej strony sporządzenie ich na dobrym poziomie wymagało specjalistycznej wiedzy z zakresu heraldyki i historii, z powodów o których mowa wyżej, nie zawsze uwidocznionej w przywołaniach stanu badań lub wskazaniach źródeł heraldycznych. Uzasadnienie oceny projektów herbów uwzględniało poziom opracowania plastycznego, czyli w rozumieniu ustawowym zgodność z zasadami heraldyki, zwłaszcza sztuki heraldycznej, a także osadzenie symboliki projektu w tradycji historycznej danej jednostki samorządowej. W związku z zastosowaniem drugiego kryterium oceniania herbów miejsce miały dwa rodzaje okoliczności. Pierwsza dotyczyła herbów kontynuujących tradycję herbów istniejących w przeszłości, druga natomiast odnosiła się do herbów projektowanych od nowa, z reguły herbów powiatów oraz gmin wiejskich nie posiadających tradycji herbu samorządowego.

2.2. Spośród szesnastu herbów województw złożonych do zaopiniowania wykonywałem ekspertyzy o trzech z nich: opolskiego, warmińsko-mazowieckiego i lubelskiego. Prace nad koncepcją herbu województwa lubelskiego podjęte w ramach Oddziału Polskiego Towarzystwa Heraldycznego, a także chorągwi, flagi, sztandaru, łańcucha marszałka, medalu i odznaczenia, pozwoliły na wypracowanie wzorów symboli stojących na wysokim poziomie kultury historycznej i estetycznej. Pozostałe dwa herby wojewódzkie, pomimo wprowadzenia w ekspertyzach zaleceń merytorycznych, nadal wymagają korekt. Najslabiej wypada projekt herbu województwa warmińsko-mazowieckiego, dla którego postulowałem ustanowienie herbu składającego się z dwóch historycznych godeł, Warmii i Prus Książęcych jako lenna Polski. Postulat ten nadal oczekuje na realizację, o co Komisja Heraldyczna wносиła także po złożeniu kolejnego projektu, herbu obecnie używanego, uwzględniającego zalecane godła z niewskazaniem dodaniem do nich Orła z czasów Kazimierza IV Jagiellończyka. Innego problemu dotyczyły zalecenia korekt z ekspertyzy w sprawie herbu województwa opolskiego, w którym wskazana została potrzeba naniesienia drobnych zmian plastycznych do słusznie wybranego na herb tego województwa godła księcia Jana II Dobrego. Wypracowane w trakcie opiniowania przy moim współdziałaniu herby współczesnych województw w swym zasadniczym zrębie osadzone zostały w dziedzictwie heraldyki polskiej. Wyjątkami pozostają negatywnie zaopiniowane i nadal używane herby województw: pomorskiego – w którym nie może zabraknąć tzw. Orła mieczowego nadanego tej prowincji przez Kazimierza IV Jagiellończyka na znak jej związków z państwem

polskim, wspomnianego województwa warmińsko-mazurskiego oraz lubuskiego, wymagającego ponownej i trafniejszej wykładni ideowej oraz obrazowej jego przynależności państwowej. Jestem przekonany, że z tradycji polskich herbów i symboli wywieść można odpowiednie rozwiązanie tego problemu.

2.3. Słabiej przedstawia się poziom historyczny i heraldyczny herbów powiatowych. W opracowanych przez mnie ponad czterdziestu ekspertyzach o herbach powiatowych uwidoczniły się problemy i niedostatki projektów reprezentatywne dla całego kraju. Większość polskich herbów powiatowych została zaopiniowana negatywnie, choć na ogół nadal są jeszcze używane. Dobrym poziomem wyróżniają się herby w zasadzie trzech województw, w których działają służące pomocą w projektowaniu herbów oddziały Polskiego Towarzystwa Heraldycznego: tj. małopolskiego, lubelskiego i kujawsko-pomorskiego. Odrębnym zagadnieniem pozostaje heraldyka powiatowa na Dolnym i Górnym Śląsku, z odmiennymi cechami regionalizmu heraldycznego, dobrze na ogół oceniana lecz z wątpliwościami w odniesieniu do nie zawsze dobrze przemyślanych ich przesłanek historycznych oraz stylizacji godeł. W większości herby powiatów projektowano bez kierowania się tradycją polskiej heraldyki samorządowej, czerpiąc z doświadczeń heraldyki szlacheckiej, z zastosowaniem nadmiernej liczby godeł i figur umieszczanych w wielopolowych tarczach herbowych, z łączeniem godeł o różnej proveniencji chronologicznej i gatunkowej, monarszych, ziemskich, rodowych i miejskich zastawianych przy tym nie zawsze we właściwej hierarchii. Mankamenty herbów powiatowych to także powtarzalność identycznych figur (np. orła) z różnym odczytywaniem ich przesłania symbolicznego, oraz godeł rodowych (por. opinię o herbie powiatu zamojskiego). Na słabszy poziom herbów powiatów, a niepoprawna jest około połowa z nich, wpłynęło wreszcie niedostateczne uwzględnianie tradycji dawnych herbów ziemskich. Naprawa stanu tej kategorii herbów samorządowych wymagać będzie inicjatywy władz państwowych z udziałem środowiska historyków oraz Komisji Heraldycznej.

2.4. Naturalnie największa część ekspertyz poświęcona została problemom herbów gminnych. W opiniowaniu ich uwidoczniają się powtarzające się regularnie problemy. Część ich ma charakter ogólny, identyczny jak w przypadku herbów województw i powiatów, a dotyczy problemów sztuki heraldycznej. Ogólnie z satysfakcją stwierdzić można stale podnoszący się poziom artystyczny polskiej heraldyki samorządowej. Nie ulega wątpliwości, że na przestrzeni dwudziestu pięciu

lat rozwoju heraldyki samorządowej dokonał się w tej mierze olbrzymi postęp. Liczne herby polskie nie odstają poziomem od herbów innych krajów, także o znacznie bardziej rozwiniętej tradycji sztuki heraldycznej. Niestety, przy podnoszeniu poziomu sztuki heraldycznej nie udało się uniknąć zjawisk niepożądanych, odejścia od charakterystycznych cech i stylu dawnych godeł polskich. Problem ten w zasadzie nie jest możliwy do rozwiązania bez inicjatywy ponowienia wersji plastycznych gotowych już herbów i ujednoczenia ich stylistyki. Jednym z podstawowych problemów heraldyki samorządowej stało się zmierzenie się z najwybitniejszym osiągnięciem rodzimej sztuki heraldycznej jakim był album przeszło ośmiuset herbów miejskich z pomnikowego wydawnictwa *Miasta polskie w Tysiącleciu*, opracowany pod kierunkiem Leona Urbańskiego. Mankamentem pozytywnych przemian polskiej sztuki heraldycznej jest szczupły krąg artystów obdarzonych wyczuciem ducha i stylu dobrej sztuki malowania herbów, czyli komputerowych opracowań elektronicznych. Natomiast zaletą nowoczesnej technologii stała się możliwość łatwego uzyskiwania kopii, zgodnych z ustalonym wzorcem, zatem stabilności herbów.

W ekspertyzach o herbach gmin, które posiadają herby historyczne, pojawia się zagadnienie dążenia do ich udostojnień (np. Nowe Brzesko, Klimontów). W tekstach opinii niejednokrotnie podnosiłem też problem w ogóle „zapominania” o dawnych i źródłowo potwierdzonych herbach na rzecz tworzenia nowych, zniekształconych lub wprowadzonych w okresie zaborów. Ekspertyzy przynoszą wskazanie powrotu do herbów historycznych, czasami ze wskazaniem źródła w postaci istniejących przywilejów królewskich oraz znanych z literatury lub niepublikowanych pieczęci (np. Białystok i Sobków).

2.5. Najogólniej w przypadku herbów historycznych w ekspertyzach dążyłem do określenia zgodności ich wzorów ze źródłami historycznymi, natomiast w przypadku jednostek samorządowych, dla których herb należało dopiero utworzyć, opiniowaniu podlegała zgodność przyjętej metody jego ustalenia z tradycją polskiej heraldyki samorządowej. Podstawą wydawania opinii był stan badań, własne rozeznanie w materiale źródłowym nabyte w trakcie długoletnich kwerend archiwalnych, a także publikacja wspomnianych wyżej opracowanych z moim udziałem *Wniosków krakowskiego kolokwium heraldycznego w zakresie zasad tworzenia symboli samorządowych*. Przyjęte przez mnie kryteria oceniania herbów miały cel nadrzędny, którym jest utrzymanie cech dziedzictwa kulturowego historycznych symboli Polaków. Przyjęte w ekspertyzach naczelne kryterium w

jakiejs mierze przyczyniło się do uniknięcia utraty cech historycznej heraldyki samorządowej.

Pod względem cech formalnych współczesne herby gmin i województw i w mniejszej skali powiatów, w zasadzie z wyłączeniem regionalizmu dolnośląskiego i mniejszym stopniu świętokrzyskiego, uniknęły oblicza heraldyki złożonej z licznych godeł i tarcz wielopolowych, zgłaszanych w projektach pod wpływem heraldyki zachodnioeuropejskiej czy polskiej z okresu zaborów. O heraldyce samorządowej można też z satysfakcją stwierdzić, że uniknęła ona pokusy wątpliwych ulepszeń i udostojnień. Pod względem doboru godeł i ich symboliki herby samorządowe uwzględniają dziedzictwo dawnych herbów ziemskich oraz miejskich nawiązujących do genezy miejscowości, etymologii nazw miejscowych i symboliki ich założycieli, lokalnych świętych patronów, pieczęci gminnych z XIX w. i osiągnięć kultury ludowej. Osiągnięcie ogólnie niezłego poziomu współczesnej polskiej heraldyki samorządowej napawa nadzieją na możliwość dalszego jej rozwoju respektującego dziedzictwo kulturowe heraldyki polskiej, obejmującego także jej uporządkowanie i wniesienie niezbędnych korekt. Potrzebę taką powinny wspierać dalsze badania nad heraldyką samorządową dawnej i współczesnej Polski.

3. Do osiągnięć naukowych badań nad heraldyką samorządową zaliczam także ekspertyzy wykonane na zamówienie jednostek samorządu terytorialnego. W ciągu ocenianego okresu pracy, oprócz formułowania kierunków rozwoju heraldyki samorządowej poprzez ocenianie projektów w ramach prac Komisji Heraldycznej, miałem także sposobność praktycznego realizowania własnych postulatów w opracowaniach ekspertyz heraldyczno-historycznych zawierających projekty plastyczne herbów nowotworzonych oraz opracowania herbów historycznych gmin, a także powiatów i województwa świętokrzyskiego. Ekspertyzy te pochodzą głównie z okresu ostatnich sześciu lat. Założenie metodologiczne opracowań nowych herbów, cel udziału w kreowaniu herbów, polega na praktycznej realizacji teoretycznych założeń o zasadach tworzenia herbów. Prace tego rodzaju dają także możliwość pogłębionej refleksji historycznej nad lokalną historią, w rozumieniu ustawowym nad „miejscową tradycją historyczną”, i wzbogacanie tą drogą lokalnej świadomości historycznej. Prace nad ekspertyzami dla samorządu terytorialnego w kreacji nowych symboli charakteryzowały się dążeniem do wywiedzenia ich ze źródeł historycznych związanych z ważniejszymi faktami lokalnych dziejów, na przykład z przywilejów lokacyjnych wsi, nagrobków, ale także z historiografii i dyplomatyki polskiej.

Możliwość wzmacniania lokalnej kultury historycznej jej dalszymi symbolicznymi zwornikami dotyczyć może w równym stopniu gmin herbu dotąd nie posiadających jak również gmin z historycznym herbem. Niekiedy bowiem, zamiast nawiązywania do źródeł historycznych, znajduje możliwość realizacji na poziomie symboli drugiego planu, tj. insygniów oraz sztandarów.

3.1. Przedstawię kilka instruktywnych przykładów ustalania nowych symboli samorządowych połączonych z kreacją szerszej kultury historycznej jednostek samorządu terytorialnego. Tak bowiem rozumiem jedną z zasadniczych funkcji symboliki samorządowej. Gmina Ulan-Majorat cechująca się w przeszłości osadnictwem drobnoszlacheckim uzyskała herb nawiązujący do udziału szlachty w obronie ojczyzny, poprzez odwołanie do postanowień o powinnościach sołtysów z przywilejów lokacyjnych wsi. Obrazową wykładnię tej idei przedstawiono w wizerunku konnym rycerza z mieczem i kuszą nawiązującym do dokumentów lokacyjnych z terenu gminy, w tym Ulanu z 1424 r. Gmina Łaszczów otrzymała nowe opracowanie herbu Prawdzic już używanego, nawiązującego do domniemanego lecz źródłowo niepotwierzonego herbu miejskiego Łaszczowa. Jednocześnie jednak na sztandar gminny wprowadzony został Prawdzic zaczerpnięty z zachowanej tablicy epitafijnej Samuela Łaszcz z kościoła w Nabrożu znajdującego się na terenie gminy, sprawcy przywileju królewskiego dla Łaszczowa i fundatora wspomnianego kościoła (bohaterem sienkiewiczowskiej *Trylogii* jest inny Samuel Łaszcz). W herbie gminy Łaziska, na terenie której znajduje się Piotrawin, odwołano się do twórczości hagiograficznej o św. Stanisławie a zarazem jednego z najważniejszych elementów kultury i dziejów narodowych. Gmina Łabunie otrzymała herb, odmienną Zagrobę z pieczęci Mikołaja Łabuńskiego biskupa kamienieckiego, wcześniej bliskiego współpracownika i stronnika Kazimierza IV Jagiellończyka, przywieszanej do pokoju toruńskiego z 1466 r. z dodaniem kwiatu lnu złocistego wyróżniającego miejscowe środowisko naturalne. I na koniec charakterystyki omawianych ekspertyz, wskażę jeszcze na szczegól symboliki insygniów gminny Wilkołaz. Na jednym z ogniw figuralnych łańcucha wójtowskiego i przewodniczącego rady widnieje herb Strzemię odmienny, udostojniony nadaniem Zygmunta III Wazy zatwierdzonym przez sejm Stanisławowi Rudnickiemu z Rudnika, wsi na terenie gminy, za zasługi w obronie ojczyzny. Barwnym przygodom Rudnickiego wzmiankę poświęca Bartosz Paprocki w *Herbach rycerstwa polskiego*. Zabiegi o nasycanie lokalnej świadomości historycznej nieznanymi jej treściami dziejów miejscowych splecionych z dziejami

narodowymi widoczne są w dalszych kilkudziesięciu przypadkach. Prace nad ekspertyzami historyczno-heraldycznymi przyczyniły się na przykład do przywrócenia świadomości o związanym z gminą męczenniku Kościoła powszechnego (gmina Nowodwór – bł. Wojciech Męciński, † Nagasaki 1643 r.). Przytaczanym uwagom i przykładom towarzyszy przekonanie o bardzo ważnej roli heraldyki, i szerzej symboliki samorządowej, w kształtowaniu świadomości i kultury historycznej lokalnych społeczności, wydaje się nie w pełni realizowanej.

Przywołane ekspertyzy realizowane na zamówienie samorządu terytorialnego liczą kilkadziesiąt opracowań poświęconych ustaleniom przesłanek historycznych, niekiedy także geograficznych i językoznawczych, herbów i innych symboli wraz z wypracowaniem ich wzorów plastycznych przy współpracy plastyka. Ekspertyzy realizowane były na zamówienie gmin, powiatów i jednego województwa.

4. Dokumentacja prac badawczych: *Katalog nadań herbów miejskich w przywilejach królów Polski w XIV-XVIII w.*

4.1. Podjęcie prac o charakterze dokumentacyjnym nad przywilejami królów Polski z nadaniami herbów miejskich w pierwszej kolejności wynika ze stanu badań nad heraldyką samorządową. W badaniach nad dawnymi herbami miejskimi odczuwalny jest brak ustaleń obejmujących dokumenty monarsze. Próby ustaleń tego zjawiska podejmowane już były przez literaturę przedmiotu, zwłaszcza w pracach Mariana Gumowskiego. Zachęcające są także nowsze ustalenia, poczynione w ramach badań nad heraldyką miejską Wielkopolski i Małopolski. W szerszej wszakże skali dopiero przywoływana już praca E. Rimšy, z podaniem oryginalnego brzmienia zapisów źródeł, wskazuje na wielorakie ich pożytki dla heraldyki. W pierwszej kolejności źródła heraldyczne w postaci dokumentów władców z nadaniami herbów, pozwolą na wypełnienie luki w ustaleniach nad cechami ustrojowymi dawnej heraldyki miejskiej, której nie są w stanie w zadawalającym stopniu wypełnić źródła ikonograficzne. W uproszczeniu kwestię tę można wyrazić pytaniem, *czy miasta posiadały herby i czy były one takie jak inne herby, szlacheckie, ziemskie?* Przywileje królewskie przynoszą świadectwo o stanie dawnej heraldyki miejskiej płynące z kancelarii królewskiej, jako ze środowiska najlepiej wyrobionego i miarodajnego w tej mierze. Wobec braku w Polsce odrębnego urzędu heraldycznego (heroldii) na źródła wytworzone w kręgu dworu i kancelarii króla powołać się można przy określaniu podstawowych cech kanonu heraldyki miejskiej w Polsce. Katalog przywilejów z nadaniami herbów miastom dawnej Polski jest także elementem

realizacji zarysowanych podstawowych potrzeb badawczych miejskiej heraldyki historycznej, zgłoszonych przeze mnie w 2006 r. w cytowanej już publikacji *W sprawie edycji pieczęci miast dawnej Polski. Zagadnienie przywilejów z nadaniami herbów miejskich dotyczy również stanowiska władz państwowych Polski wobec kreowania heraldyki samorządowej. Nadania herbów przez królów w XIV-XVIII w., znajdują przecież swego rodzaju analogię w poczynaniach władzy państwowej wobec heraldyki samorządowej w czasach II Rzeczypospolitej, kiedy zatwierdzane były przez ministra spraw wewnętrznych, a także w regulacjach współczesnych.*

4.2. Podjęte prace badawcze obejmujące także zagadnienie udziału najwyższej władzy państwowej w dawnej Polsce, zwłaszcza ogłoszenie ich drukiem, mogą przyczynić się do ponownego podniesienia kwestii ostatecznego przypisania kompetencji w zakresie czuwania nad poprawnością współczesnych herbów i symboli samorządowych odpowiedniemu organowi władzy państwowej. Dla porównania przypomnieć można, że o ile na przykład w Słowacji, podobnie jak w Polsce, herby zatwierdza minister spraw wewnętrznych, a w Czechach uroczyste nadaje je przewodniczący parlamentu, to już w bliższej nam pod względem tradycji historycznej Litwie są one nadawane przez prezydenta. Ukończenie żmudnych i wieloletnich prac nad zebraniem przywilejów z nadaniami herbów miejskich, opracowaniem ich regestów z poprzedzającym je komentarzem, nastąpi w najbliższych miesiącach. Wydanie drukiem omawianych materiałów badawczych, jako pracy *Album insigniorum seu sigillorum civitatis Regni Poloniae XIV-XVIII saec.*, choć znacznie skromniejszej pod względem liczby dokumentów, należałoby do osiągnięcia heraldyki polskiej, analogicznego do regestów nadań herbów z nobilitacji i indygenatów, wydanych przez B. Trelińską w *Album armorum Regni Poloniae et Magni Ducatus Lithuaniae XIV-XVIII saec.* (Lublin 1999).

*

Celem ogólnym heraldyki samorządowej jest podjęcie badań i oddziaływanie historiografii na część kultury narodowej, którym są symbole województw, powiatów i gmin. Problematyka autoreferatu dotyczy badań historycznych silnie związanych z praktycznym ich zastosowaniem obejmującym 16 województw, 314 powiatów tzw. ziemskich i 2478 gmin. W odniesieniu do działu praktycznego heraldyki samorządowej bardzo ważne jest rozpoznanie i zdiagnozowanie jej stanu poprzez

opracowanie katalogu herbów i symboli samorządowych. Zamierzenie takie zastało przeze mnie zgłoszone w ramach narodowego programu rozwoju humanistyki. Heraldyka samorządowa przeżywa w ostatnich latach okres szczególnie żywego rozwoju, po raz pierwszy objętego szerszymi regulacjami ustawowymi i przepisami wykonawczymi. Określenia wymaga zjawisko respektowania i kontynuacji wielowiekowego dziedzictwa symboli historycznych, rozpoznawanego w badaniach heraldycznych, także tutaj charakteryzowanych oraz zamierzonych i postulowanych.

